

Uşak ve Banaz Zaviye Vakıfları Muhasebe ve Müzayede İşlemleri (1831-1863)

The Accounting and Auction Transactions of the Uşak and Banaz Zawiyah Foundations (1831-1863)

Lokman AYDIN¹, Meltem AYDIN²

Özet

İslâm kültür ve medeniyetinin önemli kurumlarından olan tekke ve zaviyeler, Türklerin İslamiyet'i benimsemeleri ile birlikte Türk-İslâm Devletleri'nin önemli kurumlarından birisi olmuştur. Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması sürecinde önemli hizmetleri olan bu kurumlar Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar döneminde vakıf sistemi ile birlikte Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar yayılmışlardır. Kuruluşu Anadolu Selçuklu Dönemi'ne kadar uzanan Uşak ve Banaz zaviye vakıflarına ait 1831-1863 yılları arasındaki muhasebe ve müzayede işlemleri hakkındaki evkaf defterleri bu zaviyelerin mali durumları ve işleyişleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Gelirlerin tamamı tarımsal üretime dayalı aşar vergisinden oluşan vakıf ve zaviyelerin gider kalemleri maaş ve muhasebe harcamaları ile yiyecek masraflarından oluşmuştur. Bu durum Uşak ve Banaz'da bulunan zaviye vakıflarının incelenen dönemde ekonomik olarak çok güçlü olmadıklarını göstermektedir. 1826 yılında Evkâf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulması ile birlikte daha merkezî bir yapıya kavuşan zaviye vakıfları, 1925 yılında kanunla kapatılıp gelir kaynakları Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilinceye kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu çalışmada 1831-1863 Kütahya Sancağına tabi Uşak ve Banaz kazaları ile bunlara bağlı köylerde bulunan zaviye-vakıf gelirlerinin muhasebe ve müzayede işlemleri arşivo belgelerine dayalı olarak incelenip değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uşak, Banaz, Vakıf, Tekke-Zaviye, Müzayede

Abstract

Derwish lodges and zawiyahs, which are important institutions of Islamic culture and civilization, became one of the important institutions of the Turkish-Islamic States with the Turks' adoption of Islam. These institutions, which had important services in the process of Turkification and Islamization of Anatolia, spread to the farthest corners of Anatolia together with the foundation system during the Anatolian Seljuks and Ottomans. The books of the Uşak and Banaz zawiya foundations, whose foundation dates back to the Anatolian Seljuk Period, about the accounting and auction transactions between 1831 and 1863, provide important information about the financial status and functioning of these zawiya. The expenses of foundations and zawiya, whose incomes are entirely from tithe based on agricultural production, consisted of salary, accounting, and food expenses. This situation shows that the zawiya foundations in Uşak and Banaz were not

¹Kafkas Üniversitesi, Susuz Meslek Yüksekokulu, Kars, Türkiye
²Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Kars, Türkiye

ORCID:

L.A.: 0000-0002-5871-9929

M.A.: 0000-0001-5408-6135

Corresponding Author:

Lokman AYDIN

Email:

lokman14@gmail.com

Citation: Aydın, L. ve Aydın, M. (2021). Uşak ve Banaz Zaviye Vakıfları muhasebe ve müzayede işlemleri (1831-1863). *Journal of Humanities and Tourism Research*, 11 (4): 669-689.

Submitted: 26.05.2021

Accepted: 19.11.2021

economically strong in the examined period. The zawiya foundations, which gained a more centralized structure with the establishment of the Ministry of Foundations in 1826, continued their existence until they were closed by law in 1925, and their income sources were transferred to the General Directorate of Foundations. In this study, the accounting and auction transactions of the zawiya-foundation revenues in the Uşak and Banaz districts of the 1831-1863 Kütahya Sanjak and the villages were connected and examined based on archival documents.

Keywords: Uşak, Banaz, Foundation, Dervish-lodge, Auction

1. GİRİŞ

Dinî kaynaklarda gidilecek yol, izlenecek yöntem, maneviyat gibi anlamlara gelen tarikat kavramı, tasavvuf eserlerinde insanı kendisinin ve kâinatın gerçeklerine, bu gerçekleri kendisinde barındıran Hz. Muhammed ile kâinat ve insanın yaratıcısı olan Allah'a ulaştırılan kutsal bir yol olarak tanımlanmıştır. Kurumsal olarak tarikat Hz. Muhammed ve Allah'a manevî anlamda ulaşmak için kendilerine rehberlik eden bir mürşide bağlı olan derviş ve müritler için oluşturulmuş teşkilatlardır. Bu yapı içerisinde manevî, ahlakî ve sosyal kurallar bir bütünü oluşturur. İslâm coğrafyasında tarih boyunca şeriat kurallarına riayet eden yüzlerce tarikat ortaya çıkmıştır. Halvetiyye, Nakşibendiyye, Kadiriyye, Rifaiyye, Şâzeliyye, Sa'diyye, Mevleviyye, Bayramiyye, Bedeviyye, Desûkiyye, Kübreviyye, Sühreverdiyye ve Yeseviyye en çok bilinen tarikatlardır. Ayrıca bunlara bağlı olarak çeşitli kollar ve şubeler oluşmuştur (Ceyhan, 2018: 27-30).

Sufiler şeriata uyulmadan sadece tarikat ile gerçeğe ulaşamayacağını ifade ederek; şeriati gemiye, tarikatı denize, hakikati ise inciye benzetmişlerdir. Bir şeyhin etrafında toplanarak bir araya gelen sufiler sohbet etmek, zikir yapmak ve inzivaya çekilmek için 8. yüzyıldan itibaren hangâh adı verilen mekânlar kurmuşlardır. Daha sonraki dönemlerde külliye şeklinde oluşturulan ve eğitim, sağlık, sosyal yardım hizmetlerinin verildiği, misafirlerin ağırlandığı dergâh, tekke ve zaviye gibi isimlerle anılan yapılar ortaya çıkmıştır. Bu kurumlar faaliyetlerini vakıf gelirleri ile sürdürmüşlerdir. Varlıklarını günümüze kadar sürdüren tarikatların büyük bölümü tekke ve vakıf kurumları ile birlikte 12. yüzyıldan sonra oldukça yaygınlaşmışlardır (Öngören 2011: 95-103). Osmanlı öncesi Anadolu'ya yönelik göçler sırasında çok sayıda mutasavvıf Anadolu'ya gelerek faaliyetler göstermeye başlamıştır. Bunlar arasında Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Sadreddin Konevî, Fahreddin-i Irakî, Müeyyiddün Cendî, Saîdüddin el-Ferganî, Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizî, Mevlâna Celaleddin-i Rumî, Evhadüddin-i Kirmanî, Necmeddin-i Daye, Hacı Bektaşî Velî ve Yunus Emre gibi farklı tarikatlara mensup isimler yer almaktadır.

Ahiyan-ı Rum, Gaziyân-ı Rum, Bacıyan-ı Rum ve Abdalan-ı Rum gibi dinî-tasavvufî cemaatler de Anadolu'da faaliyetler göstermişlerdir. Fütüvvet teşkilatının Anadolu'daki kolları olarak değerlendirilecek olan bu kuruluşlar çeşitli yönleriyle Sühreverdiyye, Rifaiyye, Mevleviyye ve Bektaşîyye gibi tarikatlarla benzerlikler göstermişlerdir. Horasan erenleri denilen Abdalan-ı Rum dervişlerinden Abdal Kumral'a Osman Gazi tarafından zaviye yaptırılarak destek olunmuştur. Abdal Musa, Geyikli Baba, Abdal Murad'a Orhan Gazi, Postinpüş Baba'ya I. Murad ve Abdal Mehmed'e de II. Murad'ın birer zaviye yaptırdıkları bilinmektedir. Yesevî dervişlerinden Hacı Bektaşî Velî, Hacı Bektaş Dergâhını kurmuş ve onun adına Anadolu topraklarında Bektaşîyye Tarikatı ortaya çıkmıştır. Mevlana Celaleddin Rumî'nin Horasan'dan Anadolu'ya gelerek, Konya'ya yerleşmesi ve buradaki faaliyetleri Mevleviyye Tarikatı'nın doğmasını sağlamıştır. 1426'da Osmanlı Sultanı II. Murad Edirne'de Mevlevihâne açmış, bunu Yahşi Bey'in Tire'de kurduğu Mevlevihâne takip etmiştir. 1491'de kurulan Galata Mevlevihânesi ile birlikte İstanbul Konya'dan sonra önemli bir Mevlevîlik merkezi haline gelmiştir. 16. yüzyıldan itibaren Mevlevîlik adeta bir devlet kurumu statüsü kazanmış, devlet adamlarının intisabıyla gittikçe güçlenerek, köylerden şehirlere doğru genişlemiş ve Anadolu'nun büyük bir bölümüne yayılmıştır (Öngören, 2018: 55-64). Osmanlı Devleti'nin sınırlarının genişlemesine paralel olarak Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Balkanlar'a kadar geniş bir coğrafyaya ulaşmıştır (Öngören, 2011: 103).

Kurucuları olan şeyhlerin ortaya koyduğu görüşler doğrultusunda ve daima bir şeyhin önderliğinde fakat zamanla farklı şubelere ayrılarak varlıklarını devam ettiren tarikatlar, İslam tarihinin her döneminde ve farklı coğrafyalarda dinî, sosyal ve siyasî bakımdan önemli görevler üstlenmişlerdir. Zaferlerin kazanılmasında, fethedilen toprakların elde tutulmasında ve halka İslâm dininin esaslarının tebliğ edilmesinde her birisi ayrı ayrı hizmetler icra etmişlerdir. Tarikatların bu hizmetlerinde en önemli unsur insan olmuştur. Tasavvufu kuran, geliştiren, şeyhlik yapan, şeyhe tabi olan, hizmetleri sunan ve bu hizmetlerden nasiplenen insandır. Tarikat şeyhliği yapanlar, zaman zaman şeyhe vekâlet eden halifeler ve bağlı olduğu tarikattan ayrı bir şube ortaya koyan kurucular ve onlara tabi olan müritler sadece inzivaya çekilerek, münzevî bir hayat sürmemiş, aynı zamanda devlet adamlığı, bilim, sanat, edebiyat gibi farklı alanlarda söz sahibi olarak bu yönleriyle insanlara örnek olmuşlardır. Anadolu bu anlamda oldukça zengin bir kaynağa sahiptir. Osmânzâde Hüseyin Vassaf Efendi'nin kaleme aldığı beş ciltlik *Sefîne-i Evliyâ* isimli eserde çoğu Anadolu'da yetişmiş, 2000 civarında şahsiyete yer verilmiştir (Hüseyin Vassaf, 2006: XXXI-XXXV).

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ordu, medrese ve tekkeler önemli rol oynamıştır. Ordu otoriteyi, medrese din ve ilmi, tekkeler ise din ve ahlâkı temsil ederek el birliği içerisinde devletin sağlam temeller üzerinde yükselmesini sağlamışlardır. Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar ulaşmış olan tekke ve zaviyeler, lonca ve esnaf birlikleri ile de iyi ilişkiler kurmak suretiyle esnaf ve zanaatkârların dinî ve meslek ahlâkı yönünden gelişmesine katkıda bulunmuşlardır (Özer, 2007: 47, 48). Müslüman Türklerin ekonomik ve sosyal faaliyetlerinde önemli bir yeri olan Ahi Teşkilatı'na bağlı olan tekke ve zaviyelerde okunan fütüvvetnâmeler ve dinî-ahlâkî eserler, Ahi Teşkilatı'nı bir esnaf teşkilatı olmanın yanı sıra, insanî değerlerin kazanıldığı, haksızlık ve haramdan kaçınmanın ilke edinildiği, kendilerinden başka, çevresindeki insanların korunduğu, disiplinli bir teşkilat haline getirmiştir (Kazıcı, 2020:187, 188). Tekke ve zaviyeler özellikle halkı dinî değerler ve devletin politikaları doğrultusunda bilinçlendirerek, Osmanlı eğitim sisteminin arzu ettiği devlete sadık, iyi insanlar yetiştirme politikasına hizmet etmişlerdir. Medreseler örgün eğitim-öğretim kurumları olarak faaliyet gösterirken, zaviyeler günümüzdeki yaygın öğretim kurumlarının görevlerini üstlenmiş, her yaşta insana eğitim vermişlerdir (Yediyıldız, 2003: 217).

Tekke ve zaviyelerin, Osmanlı Devleti'nin Batı Anadolu'yu fethinde ve ayrıca Rumeli'ye yerleşmesinde önemli hizmetleri olduğu bilinmektedir. Bunların dışında köylerin ekonomik, sosyal ve kültürel bakımdan gelişmesini sağladıkları, zaviye şeyhlerinin yerleştikleri bölgelerde ahi teşkilatları gibi güç kazandıkları görülmektedir. Devlet yol güzergâhında, tehlikeli geçitlerde ve merkezden uzak bölgelerde tekkelerin kurulmasını teşvik ederek bir nevi ileri karakol vazifesi görmelerini sağlamıştır. Osmanlılar tekke müessesesini sistemli hale getirerek insanların maddî ve manevî ihtiyaçlarının karşılanmasında, halk arasında inanç ve kültür birliği sağlanmasında, ticarî ve askerî faaliyetlerin sağlıklı bir şekilde yürütülmesinde, güzel sanatlar ve edebî alanlarda gelişmeler yaşanmasında bu kurumlardan azamî ölçüde yararlanmışlardır. Semahâne, türbe, çilehâne, derviş odaları, selamlık, harem, mutfak ve kiler gibi yapılardan oluşan mimarî yapılara sahip olan tekke ve zaviyeler, çok sayıda sufî, ulemâ ve sanatkâr yetiştirmişlerdir. İstanbul başta olmak üzere Anadolu'nun pek çok yerinde 30 Kasım 1925'te tekke ve zaviyelerin resmen kapatılmasına kadar, bu kurumların her biri birer vakıf kuruluşu olarak, zaviye-vakıf anlayışı içerisinde faaliyet göstermişlerdir (Kazıcı, 2019: 159-166).

İnsanlar kazançlarını Allah rızası için, hayır işlerine harcamak maksadıyla vakıflar kurmuşlar ve bunların vasıtasıyla imaret, çeşme, köprü, medrese, cami, mescit, tekke, zaviye, han, kervansaray gibi yapılar inşa etmişlerdir. Aynı zamanda buralara tahsis edilen gelirlerle bu kurumların devamlılığını sağlamışlardır. Günümüzde çeşitli kamu kurumları ve belediyeler tarafından yerine getirilen faaliyetlerin pek çoğu bu sayede devlet bütçesine yük olmadan yürütülmüştür. Dünyevî ve dinî hizmetlerin karşılandığı vakıfları, tekke ve zaviyelerden ayrı düşünmek doğru değildir.

Vakıf sisteminin sağlıklı işlediği dönemlerde, tekke ve zaviyeler kendi üzerlerine düşen görevleri layıkıyla yerine getirmişlerdir (Kara, 2019: 103-104). Osmanlı Devleti'nde Allah yolunda cihat ederek dinin yayılmasına ve devletin hâkimiyet alanının genişlemesine gayret eden uç beyleri, hizmetlerinin karşılığı olarak kendilerine ikta olarak verilen toprakları, Müslümanlara hizmet amacıyla, kurmuş oldukları imaret ve zaviyelerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere vakfetmişlerdir. Böylece tekke ve zaviyeler en uç noktalara kadar ulaşmıştır (Yediyıldız, 2003: 131).

Anadolu Selçuklu Devleti ve Beylikler Dönemi ile Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde Anadolu ve Rumeli'de topraklarını genişleten Türkler, vakıf müessesesi sayesinde özellikle Rumeli'de ve Balkanlarda yerleşme ve şehir hayatının kurulmasında önemli gelişmeler elde etmişlerdir. Fakat 15. yüzyıldan itibaren vakıfların işleyişinde suiistimaller ortaya çıkmaya başlamıştır. Vakıflara sağlanan vergi muafiyetleri ve aile vakıfları kurmak suretiyle, şahsî malların müsaderesinin önüne geçilmesi çabası, askerî tımarların azalmasına yol açmıştır. Bu gelişmeler karşısında Fatih Sultan Mehmed döneminde bazı vakıf araziler tımara tahsis edilirken, Kanunî zamanında vakıflara tanınan bazı vergi muafiyetleri kaldırılmıştır. Koçi Bey'in, IV. Murad'a sunduğu risalesinde vakıf sistemi üzerindeki aksaklıklara dikkat çekilmiştir (Köprülü, 2005: 329-331).

Vakıflar, toplum ve devlet yararına hizmet üretmek için sürdürülebilir gelir kaynaklarına ihtiyaç duymuşlardır. 19. yüzyılda vakıf idaresinin gelirleri köy ve mezralardan elde edilen aşar vergisi, ferağ ve intikal harçları, muaccelat ve mukataa bedelleri, kira, çiftlik, orman, zeytinlikler, değirmen ve boyahane gibi işletmelerden elde edilen gelirler ile para vakıflarından elde edilmiştir. Tanzimat dönemine kadar vakıfların vergilendirilmesi, vergilerin tahsili ile ferağ ve intikal işlemleri mütevellileri tarafından yürütülürken, Tanzimat ile birlikte bütün arazi vergileri, merkezden tayin edilen muhassıllar tarafından tahsil edilerek, masraflardan düşüldükten sonra geri kalan gelirin vakıflara bırakılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca 1840 yılından itibaren aşar vergisinin nispeti ülke genelinde 1/10 olarak sabitlenmiştir. Vakıf köy ve mezra aşarları ile mukataa gelirleri belli bir bedele bağlanmış, bunların hesaplarını tutmak üzere maliye nezareti bünyesinde Evkaf Muhasebe Dairesi kurulmuştur. Bu düzenlemeler ile vakıfların her türlü muafiyet ve imtiyazı kaldırılması hedeflenirken, uygulama aşamasında bu mümkün olamamıştır. Vakıf görevlileri de köy ve mezra vakıf gelirlerini belirli bir bedel karşılığında maliye memurlarınca tahsilini ve vakıf gelirlerinin maktu bir bedele bağlanmasını yıldan yıla masrafların artmasına karşılık, gelirlerin aynı kalması nedeniyle hoş görmemişlerdir. Bu durumun hizmetlerin aksamasına, vakıf eserlerinin harap olmasına ve müteveli ya da zaviyedârların mağduriyetine yol açtığını ifade etmişlerdir. Bu görüşlerin doğru olduğu uygulama ile ortaya çıkmıştır. 1840'ta gelirleri maliye tarafından yönetilen vakıf köy ve mezraların aşar bedelinin başlangıçta %10'u, daha sonra % 20'si tahsilat masrafı olarak kesilirken 1885'ten itibaren bu yüzde oranlarından geri kalan gelirin yarısı daha kesilmeye başlanmıştır. 1889'dan itibaren bedele bağlanan vakıf arazi gelirlerinin 1/3 tahsilat masrafı olarak kesilip, geri kalanı Evkaf Hazinesi'ne ödenmeye başlamıştır. Böylece maliye tarafından idaresine el konulan vakıf arazi gelirlerinden Evkaf-ı Hümayun Nezareti hazinesine ödenmesi gereken yıllık para miktarı yıllar içerisinde azalmıştır. (Öztürk,1995:109-114).

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş dönemlerinde idarî ve sosyal alanda önemli hizmetler gören ve vakıf gelirleri ile desteklenen tekke ve zaviyeler, vakıf sistemi ve diğer alanlarda ortaya çıkan bozulmalara paralel olarak eski işlevlerini kaybetmeye başlamıştır. Ehil olmayan kişilerin şeyh olarak tekkelerin başına geçmesi, tekke ve zaviyelere ait vakıf mallarından elde edilen gelirler üzerinde yapılan yolsuzluklar, tarikatlar arasındaki rekabet bozulmanın belli başlı sebepleri arasında yer almıştır. Bu bozulmaları önlemek amacıyla idarî, askerî, ekonomik alanda olduğu gibi tekke ve zaviyelerin de ıslahı yoluna gidilmiştir (Özer, 2007: 61, 62, 65). Sultan III. Selim döneminde sayıları iki binlere ulaşan tekke ve zaviyeleri denetim altına almak amacıyla teftiş yapmak üzere

şeyhler görevlendirilmiştir. Bunlardan sapkın inanç sahibi tarikat mensuplarını devlete bildirmeleri istenmiş ve böyle insanların tekke açmasına engel olunmaya çalışılmıştır (Öngören, 2018: 84).

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile birlikte olumlu yönde gelişen devlet-tarikat ilişkilerinde bazı tarikatların devlet aleyhine faaliyetlere girişmesi sebebiyle bozulmalar görülmüştür. 16. yüzyıldan itibaren İran'da Safeviler'in kuvvetlenmesi, Anadolu'daki Türkmen aşiretlerinin bu tarikata bağlanmasına yol açınca, Bektaşîler Anadolu'daki bu toplulukları devlete bağlı tutmak için önemli hizmetler görmüşlerdir. Devlet bu hizmetlerine karşılık Bektaşî tekkelerini maddî ve manevî anlamda desteklemiştir. Ancak Sultan III. Selim döneminden itibaren Bektaşîlerin Rumeli ve Mısır'da yönetime karşı isyan eden mahallî yöneticilerle iş birliği yapmaları üzerine devletin Bektaşîliğe olan ilgi ve desteği azalmıştır. Yeniçeriler Bektaşî Tarikatı'na mensup iken Sultan III. Selim yeni kurduğu Nizam-ı Cedid Ordusu'nun manevî eğitimini Mevlevîlere yaptırmıştır. Sultan II. Mahmud da Alemdâr Olayı'nda isyancıları Bektaşîlerin cesaretlendirdiğine inandığı için Yeniçeri Ocağı'nı lağvettikten sonra, kurduğu Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu'na mareşal rütbesiyle bir Mevlevî Şeyhini tayin etmiştir. Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra onlarla ilişkili olan kurumlarda kapatılarak yeniçerilerin izleri silinmeye çalışılmıştır (Maden, 2018: 8-16).

Yeniçeri isyanlarına destek veren Bektaşîlerin durumları Meşveret Meclisi'nde ele alınmış, Yapılan görüşmeler neticesinde 1766 yılından önce yapılan Bektaşî tekkelerinin kadim kabul edilerek bırakılması daha sonra yapılanların yıkılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca tekkelerde bulunan şeyh ve dervişlerin araştırılarak, bunlardan dinî ve siyasî bakımdan suçlu olanların cezalandırılması, mahalle aralarında bulunan Bektaşîlerin araştırılması ve takibinin yapılması, yıkılmasına karar verilen tekkelerin türbelerine dokunulmaması kararı alınmıştır. Bektaşîlere ait vakıflara da el konularak uygun olanların cami, medrese ve mektebe dönüştürülmesi istenmiştir (Maden, 2018: 71-73).

19. yüzyılda klasik dönemde uygulanan vakıf idari işleyişinin değiştirilmesi ve 14 Ekim 1826'da Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kurularak vakıfların yönetiminin merkezîleştirilmesi zaviye vakıflarının işleyişini de doğrudan etkilemiştir. Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kuruluş sebeplerinin başında, vakıf idaresinde yaşanan dağınıklığa son vermek, vakıfların idarî yönden daha iyi yönetilmesini sağlamak ve kaynak israfının önüne geçmek gibi sebepler gösterilebilir (Öztürk, 1995: 69). Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kuruluşunda Osmanlı topraklarına nüfuz etmek isteyen, fakat vakıf sistemi sebebiyle bu imkânı bulamayan batılıların etkisi olduğundan söz etmektedir (Yazır, 2020: 188,189).

1838 yılında ferağ ve intikal konusunda yapılan bir düzenleme ile vakıf mallarının alım-satımındaki yolsuzlukların önüne geçilmek istenmiş, fakat başarılı olunamamıştır. Özellikle vakıfların cabisi ¹ ile alıcı ve satıcısının aralarında anlaşarak mülkün değerinin rayiç bedelinden düşük gösterilmesi, devletin bu harçlardan sağladığı gelirin azalmasına yol açmıştır. Anadolu ve Rumeli'de bulunan vakıfların yıllık muhasebe işlemleri yürütülürken tahsil edilen maaş ve harc-ı muhasebe gibi paralar, gelirleri düşük olan zaviyelere büyük bir külfet getirdiği için bazı vakıf ve zaviyelerden durumları düzelinceye kadar bu harçların alınmaması yoluna gidilmiştir. Ayrıca muhasebesi görülen vakıfların imzalı, mühürlü defterleri Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne gönderilmesi uygulaması hayata geçirilmiştir (Akyıldız, 2018: 183-196). Mustafa Nuri Paşa, Sultan II. Mahmud döneminde Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kurularak vakıfların ıslah edilmesi çabasından beklenen faydanın sağlanamadığını ifade etmektedir. Bunun sebebi olarak padişahın kendi kurduğu vakıflara, kaynak temin etmek amacıyla geliri olmayan gedikler icat etmesi ve bunların alım ve satımında yapılan yolsuzlukları göstermektedir. Vakıf ve zaviye gelirlerinden

¹ Câbi: Vakfın gelirini toplayan tahsildar demektir. Vakfın büyüklüğüne göre vakıflara bir veya birkaç câbi tayin olunurdu (Ballar, 2018: 132).

hazineye aktarılan harçların amacına uygun kullanılmaması ve Evkaf-ı Hümayun Nezareti bünyesinde gereğinden fazla personel istihdam edilmesi, masrafların artmasına ve vakıf eserlerin bakımsız kalmasına yol açmıştır. Bu görüşlerin Evkaf-ı Hümayun Nazırlığı yapan ve bu kurumu yakından tanıyan Mustafa Nuri Paşa'ya ait olması oldukça önemlidir (Mustafa Nuri Paşa,1992: 285, 286).

Sultan II. Mahmud döneminde tarikat pirinin türbesinin bulunduğu dergâh merkez kabul edilerek, taşrada bulunan aynı tarikata mensup tekke ve zaviyeler buraya bağlanmıştır. Ayrıca 1866 yılında Meclis-i Meşayih kurulmuştur (Aydın, 2003:248). Bu düzenleme ile Bilâd-ı Selâse'ye yani İstanbul, Edirne ve Bursa kadılıklarına bağlı olan tekke ve zaviyelerin denetim altında bulundurulması hedeflenmiştir. Bütün bu düzenlemelere rağmen vakıf teşkilatı ile tekke ve zaviyelerin içinde bulunduğu sorunları ortadan kaldırmak mümkün olamamıştır. Fakat tekke ve zaviyeler özellikle maddî imkânsızlıklarına rağmen 20. yüzyılda devlet ve toplumun karşılaştığı sorunların aşılmasında, üzerlerine düşen görev ve sorumluluğu yerine getirmeye çalışmışlardır (Özsaray, 2018: 6-8, 697). Balkan ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında Mevleviler, sosyal yardımlaşma ve dayanışma konusunda önemli hizmetler yerine getirdikleri gibi, *Mücahidin-i Mevleviyye Alayı*'ni kurarak Filistin cephesinde aktif olarak görev almışlardır (Öngören, 2011:103). Birinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan işgaller sırasında, tekke ve zaviye şeyhlerinden bazıları TBMM'de görev alırken, din adamları, tekke ve zaviye mensupları isimsiz kahramanlar olarak millî kuvvetler içinde yer almış, İstanbul'dan Ankara'ya mühimmat ve insan taşımışlardır. Fevzi Paşa, İsmet Paşa ve Nurettin Paşa gibi pek çok kumandan Özbekler Tekkesinin desteği ile Anadolu'ya geçmişlerdir (Kara, 2019: 163-166).

2. YÖNTEM

19. yüzyılda Kütahya sancağına bağlı olan kaza ve nahiyelerine ait Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Evkaf Defterleri tespit edilerek orijinal metinlerin yeni harflere çevrilmesi gerçekleştirilmiştir. Bu defterlerde Kütahya sancağına bağlı olan Etrafşehir, Altıntaş, Tavşanlı, Gireği, Gümüş, Virancık nahiyeleri ile Eskişehir, Seyitgazi, Karacaşehir, Bilecik, Söğüt, Uşak, Banaz, Simav, Gediz, Eğrigöz kazalarında bulunan zaviye vakıflarının, muhasebe kayıtları ve müzayede işlemleri yer almaktadır. Kaza ve nahiyeler ile ilgili veriler toplamda bir makalenin sınırlarını aştığı için bu çalışmada Uşak ve Banaz zaviye vakıflarına ait olan 1831-1863 yılları arasındaki veriler değerlendirilmiştir. Belgelerde yer alan bilgiler titizlikle incelenerek, zaviye vakıflarının isimleri, buldukları yerler, gelirleri ve tasarruf sahipleri tespit edilmiştir. Gelirlerle ilgili istatistikî bilgilere yer verilmiştir. Zaviye vakıflarının harcamalarının neler olduğu ortaya konulmuştur. Bir araştırma makalesi olan bu çalışma, arşiv belgeleri yanında konu ile ilgili daha önce yapılan çalışmalarla desteklenmiştir.

3. BULGULAR

Zaviye vakıfları 1826 yılına kadar merkezi yönetim tarafından sıkı bir denetime tabi olmamıştır. Fakat Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulması ile birlikte kademeli olarak vakıfların yönetimi merkezden daha sıkı takip edilmeye başlanmıştır. Zaviye vakıflarını yöneten mutasarrıflar mahallinde ve sancak merkezinde yapılan müzayedeler ile belirlenmiştir. Müzayede işlemlerinin yer aldığı defterlerden zaviye vakıflarının, müzayede öncesinde taliplerinin bulunup bulunmadığı tespit edilmiştir. Müzayede öncesi ve sonrası ihale bedelleri karşılaştırılmıştır. Bu veriler tablolar yardımı ile metin içerisinde buldukları kazalara göre ayrı ayrı gösterilmiştir. Müzayede işlemleri neticesinde ihaleyi kazananların kimler oldukları tespit edilmiştir. Mahallinde yapılan ihale neticesinin kesin olmadığı, sancak merkezi olan Kütahya'da yapılan toptan müzayedede daha fazla teklifte bulunan kişinin tasarruf hakkını elde ettiği gösterilmiştir. Mahallinde ve sancak merkezinde yapılan perakende ve toptan müzayedelerde, talibi çıkmayan zaviye vakıflarının emanet usulü ile yönetildiği ortaya konulmuştur. Bazı zaviye vakıflarının hizmetlerinin ücret ödenmeden Allah

rızası için gönüllüler tarafından yapıldığı görülmüştür. Vakıf harcamalarının içerisinde yer alan personel ve muhasebe giderlerinin merkeze gönderilerek ödemelerin buradan yapıldığı belgelerde yer alan bilgilerden anlaşılmıştır.

4. UŞAK VE BANAZ'IN OSMANLI DÖNEMİNDE İDARİ YAPISI

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Germiyanogulları Beyliği'nin sınırları içerisinde bulunan Uşak kazası, bu beyliğin Osmanlı Devleti'ne katılması ile birlikte Kütahya sancağına tabi oldu. Ankara savaşı (1402) sonrasında yaşanan kardeşler arası taht kavgası sırasında Uşak'ı tekrar hâkimiyeti altına alan Germiyanoglu II. Yakup Bey, yeğeni Çelebi Mehmed'i destekledi. II. Yakup Bey'in erkek evladı olmadığı için Sultan II. Murad ile görüşerek ölümünden sonra topraklarını Osmanlı Devleti'ne bırakmayı vasiyet etmesi sebebiyle 1429'da Kütahya ile beraber Uşak ta kalıcı olarak Osmanlı hâkimiyetine girmiş oldu (Özdeğer, 2012: 223). Sultan II. Bayezid (1481-1512) dönemi ile 1513-1571 yılları arasında yapılan tahrir kayıtlarında Uşak, Kütahya sancağına bağlı kaza olarak gösterilmiştir (Varlık, 1980: 56-81). Bu dönemde Uşak merkeze bağlı Banaz, Ulugöbek ve Hayrebat nahiyeleri bulunmaktadır. Merkez ve nahiyelerde II. Bayezid döneminde 96 olan köy yerleşme sayısı, 1570 yılında 115'e çıkmıştır. 16. yüzyıl sonlarından itibaren Anadolu'da büyük yıkımlara sebep olan Celâlî İsyânlarından zarar gören Uşak ve çevresinde, 18. yüzyılda ayan adı verilen mahalli güçler etkili olmuştur. Çakallı Aşiretine mensup Curaoğlu Ahmed ile kardeşi Kadı Süleyman bu dönemde bölgede eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmuştur. Kendisi kapıcıbaşılık, paşalık ve Maraş sancak beyliği verilerek devlete bağlı hale getirilmeye çalışılmıştır. Uşak voyvodası Acemoğlu Seyyid Ahmed kardeşi Kara Şahin ile birlikte 1790 yılında Osmanlı-Rus savaşına gitmeyi reddetmiş ve Anadolu Beylerbeyi Hacı Ali Paşa'nın kuvvetlerini Öksüz köyü yakınlarında yenilgiye uğrattıktan sonra Uşak kalesine yerleşmiş ve halk tehdit edildiği için onun yanında yer almıştır. Daha sonra Anadolu Beylerbeyi tarafından kale yıkılarak asilerin mallarına devletçe el konulmuştur. Fakat Acemoğlu Seyyid Ahmed bir yolunu bulup kaçtığı için yakalanamamıştır (Özdeğer, 2012: 223).

18. yüzyıla ait Kazaskerlik Defterleri ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan Hurufat Defterleri'nde Uşak'ın yanı sıra Banaz da kaza olarak kaydedilmiştir. Ayrıca Uşak Şer'iyye Sicilleri'nde de bu durum devam etmiştir. 1834-46 yılları arasında Uşak ve Banaz'ın voyvodalık olarak birlikte yönetildikleri görülmektedir (Öntuğ, 2000: 46, 47). 1884 tarihli salnameye göre Uşak kazası, Nefs-i Uşak, Banaz ve Göbek olmak üzere üç nahiye ve toplam 158 köyden oluşuyordu (Tutsak, 1994: 312). Anadolu Türk konut mimarisinin örneklerini günümüzde bile barındırmaya devam eden Uşak'ta 1894 yılında çıkan bir yangında 11 mahalle tamamen yok olmuştur. Şehir, Kurtuluş Savaşı'nda da büyük hasar görmüştür (Gürsoy, 2016: 350). Bu nedenle daha önceki dönemlerde inşa edilmiş olan tekke ve zaviyelere ait mimari eserlerin de bu süreçten olumsuz etkilenmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

19. yüzyıl vakıf zaviye defterlerinde Uşak ve Banaz, Kütahya sancağına tabi kaza olarak kaydedilmiştir (BOA, EV.d.17119: 5b-6a-7b). 20. yüzyıl başlarında Kütahya sancağının idarî taksimatı, merkez kazası ile birlikte Eskişehir, Uşak, Simav ve Gediz kazalarından meydana gelmektedir (Varlık, 2002: 584). Uşak 9 Temmuz 1953 yılında çıkarılan bir yasa ile il merkezi olmuştur. Banaz ise Uşak'a bağlı bir ilçedir (Tuncel, 2012: 226).

5. 19. YÜZYILA KADAR UŞAK'TA FAALİYET GÖSTEREN TARİKATLAR

Halveti tarikatı müridi İsa Halife'nin oğlu olan Ahmed Şemseddin Marmaravî, 1435 yılında Manisa Akhisar'a bağlı Marmara köyünde dünyaya gelmiş ve ilk derslerini babasından almıştır. Daha sonra Uşak'ın Kabaklı köyünde irşad faaliyetinde bulunan ve 1485'te Uşak'ta vefat eden Şeyh Alaeddin Uşşakî Efendi'nin halifesi olmuştur. Halvetiye tarikatının orta kolu kabul edilen Ahmediyye ana kolunun piri olarak Yiğitbaşı Veli olarak bilinir. (Ceyhan, 2018: 733). Asitânesi ve

Pir makamı İstanbul Kasımpaşa'da yer alan ve Halvetiyye Tarikatının kollarından olan Uşşakiyye Tekkesi'nin kurucuları ve bu tekkeye mensup şeyhlerden bazıları 16. yüzyıldan itibaren zaman zaman Uşak'ta faaliyet göstermişlerdir. Bunlardan tekkenin kurucusu Hz. Pir Hasan Hüsameddin-i Uşşakî, Buhara'da Kübreviyye ve Nûr-bahşiyye şeyhlerinden feyz alıp eğitimini tamamladıktan sonra Erzincan'da Seyyid Ahmedî Semerkandî hazretlerinin hizmetinde bulunmuştur. Memur olarak 1524 senesinde 50 yaşlarında iken Uşak'a gelmiş ve 1574 yılında İstanbul'a gittiği tarihe kadar burada kalmıştır. İstanbul'da hem ücra bir mahal olduğu hem de Uşak'a benzediğinden Kasımpaşa semtine yerleşmiştir. Hac görevini ifa ettikten sonra 1593'te Konya'da vefat etmiş, vasiyeti üzerine cenazesi İstanbul Üsküdar'a getirilerek Aziz Mahmud Hüdayi hazretlerinin iştiraki cenaze namazı kılındıktan sonra Fındıklı'da defnedilmiştir (Hüseyin Vassaf, 2006: IV-292, 293).

Halvetiyye Tarikatı'nın Mısırye kolu şeyhi Muhammed Niyazi-i Mısırî 1618 yılında dünyaya gelmiştir. Malatya'da ilim tahsil etmiş ve Malatyalı Şeyh Hasan Efendi'ye intisap etmiştir. Onun vefatı üzerine 1638 tarihinde Malatya'dan ayrılarak Bağdat'a gitmiş ve tahsiline burada devam etmiştir. 1642 yılında Kahire'ye gitmiş ve dört yıl burada kaldıktan sonra 1646 yılında İstanbul'a gelerek Sultan Ahmed semtinde bulunan Sokollu Mehmed Paşa Dergâhında inzivaya çekilmiştir. 1661 yılı Ağustos ayı sonlarında önce Bursa'ya gitmiş, Ulu Cami yakınındaki medresede ibadet ile meşgul iken gördüğü rüyanın etkisi ile Uşak'a gelerek, burada bulunan Sinan Ümmî Elmalı hazretlerinin halifesi olan Şeyh Uşşakî Zaviyesi'ne misafir olmuştur. 1647-1656 yılları arasında Elmalı'ya giderek Sinan Ümmî Elmalı hazretlerine hizmet ettikten sonra Uşak'a geri dönmüştür. Bursa ve Edirne'de bulunduktan sonra 1677'de vaazlarından duyulan rahatsızlık neticesinde Limni adasına sürgün edilmiş ve 1694 yılında burada vefat etmiştir (Hüseyin Vassaf, 2006: V-74-85). Uşşakî tarikatına mensup olan Şeyh Hammâmî İsmail Efendi'nin halifelerinden Şeyh Ahmed Dede ise Uşak'ta bulunan dergâhın postnişini olarak orada metfundur (Hüseyin Vassaf, 2006: IV-480).

6. UŞAK ZAVİYE VAKIFLARI MUHASEBE VE MÜZAYEDE İŞLEMLERİ (1832-1854)

6.1. Uşak Zaviye Vakıfları Muhasebe ve Müzayede İşlemleri

Uşak'ta bulunan zaviyelerden Hacım Sultan, Hacı Ulaca ve Şeyh (Hatip) Muhyiddin zaviyelerinin kuruluşu Germiyanogulları dönemine kadar uzanmaktadır. Kayıtlarına 16. Yüzyıldan itibaren rastlanılan Hacı Kademoğlu Şeyh Süleyman, Şeyh Ayvaz, Şeyh Yusuf, Ece Ziyaresioğlu, Şeyh Yakub, Alaca, Hacı Ali, Şeyh Mezid, Şeyh Hasan, Şeyh Halife ve Şeyh Turgut zaviyeleri ulema tarafından; Ahi Sofu, Ahi Mehmed, Ahi Hoca, Şeyh Paşa ve Derviş Hayran zaviyeleri ahi ve abdalânlar tarafından, Balî Bey zaviyesi ise ümeradan Balî Bey tarafından kurulmuştur (Türkel, 2017: 120,121). Bunlardan Hayran Baba, Şeyh Yakup, Şeyh Yusuf, Muhyiddin, Şeyh Mezid, Şeyh Hasan, Şeyh Ayvaz, Hacı Kadem ve Hacım Sultan zaviyeleri 19. yüzyılda da varlıklarını devam ettirmektedir (BOA, EV.d. 17119: 7b, 8a).

Batı Anadolu'da Konya, Eskişehir, Aydın, Antalya ile birlikte Uşak'ta 15. yüzyıldan itibaren Bektaşî tekkelerinin faaliyet gösterdiği bilinmektedir (Öngören 2018: 62). Bektaşî tarikatına mensup olan Hacım Sultan, Burhan Baba, Ahi Baba ve Veliyüddin tekkeleri 19. Yüzyılda Uşak'ta faaliyet göstermektedir. Yeniçeri Ocağının kaldırılmasına paralel olarak 1826 yılından itibaren İstanbul'dan başlayarak Bektaşî tekkeleri kapatılmaya ve yıktırılmaya başlayınca, Uşak'ta bulunan Hacım Sultan tekkesi yıktırılarak, türbedarı Murtaza Baba sürgün edilmiştir. Tarıma elverişli olan türbenin arazisi ziraatla uğraşan Şeyh Veliyüddin Ağa idaresine bırakılmış ve tekkede bulunan değerli bakır eşyalar da müsadere edilerek satılmıştır. Sultan II. Mahmud döneminde Bektaşîlere karşı izlenen sert politikalar daha sonraki dönemlerde yumuşamaya başlamış, itikadın düzelmesi ve Nakşî olunması şartıyla sürgüne gönderilenler affedilmiş ve tekkeler yeniden faaliyetlerine başlamıştır. Uşak'ta bulunan Kudret Baba, Koluvaçık Hacım Sultan, Ahi Baba ve Hayran Baba zaviyelerinin türbeleri ve vakıfları bun sayede faaliyetlerini sürdürmeye devam etmişlerdir (Maden, 2020: 132,162, 205,282).

1826 yılında Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulmasıyla birlikte taşrada Evkaf Müdürlükleri oluşturularak vakıf ve zaviye gelirleri bu kurumlar tarafından denetlenmeye başlamıştır. Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin merkez ve taşra teşkilatı ihtiyaca göre şekillenmiş, 1833 yılından itibaren merkezde müsteşarlık kurulurken, Anadolu ve Rumeli'de bulunan illere ve büyük kazalara Muaccelat Nazırları tayin edilmiştir (Erdoğan Çelikkın, 2019: 254-259). Bunların görevi vakıfların ferağ ve intikallerini gerçekleştirerek tahsil ettikleri harçları Evkaf-ı Hümayun Nezareti Hazinesi'ne göndermek olarak belirlenmiştir (Hançer, 2019: 1088). Vakıf teşkilatındaki dağınıklığı ortadan kaldırmak, gelir-giderleri kontrol altına almak, binaları tamir ettirmek, personel işlerini yürütmek amacıyla 1845 yılından itibaren taşra teşkilatında Evkaf Müdürü ataması yapılmaya başlanmıştır (Öztürk 1995: 83-95). Daha önce vakıf gelirlerinden aidat alan görevlilere, taşra teşkilatının kurulması ile merkezden maaş ödenmeye başlamıştır. Diğer vakıflarla birlikte taşra da bulunan zaviye vakıfları da bu teşkilat tarafından idare edilmeye başlanmıştır (Erdoğan Çelikkın, 2019: 286).

Taşrada bulunan zaviye vakıflarının en önemli gelir kaynağı olan tarım ürünlerinden elde edilen aşar bedelleri iltizam sistemine uygun olarak mahallinde ve sancak merkezinde düzenlenen müzayedeler ile taliplerine ihale edilmiştir. Talibi çıkmayan mukataalar mahlûl hazine olarak Evkaf-ı Hümayun Nezareti tarafından emanet usulü ile yönetilmiş ve gelirleri doğrudan nazırlık hazinesine aktarılmıştır. Zaviye vakıflarında görev yapan personelin maaşları ile harc-ı muhasebe giderleri hazineye aktarılan diğer kalemler olmuştur. Zaviye vakıflarının bakım onarım masrafları, mürtezikalara yapılan aynî ve nakdî yardımlar ile mütevellilerin hisseleri yerinde kullanılmak üzere makbuz karşılığında mütevellilerine ya da zaviyedarlarına bırakılmıştır.

Kütahya'da muaccelat nazırlığı görevine tayin edilen Mektûbî Hazreti Defteri Halifelerinden Salih Efendi, 1832-1836 yılları arasında ait Kütahya, Afyonkarahisar ve Eskişehir sancaklarında bulunan vakıf ve zaviyelerden Hazine-i Celile'ye² gönderilen harc-ı muhasebe bedellerini gösteren defter ve makbuzları sefii Seyyid Hacı Feyzullah Efendi ile birlikte inceleyerek tutanak altına almıştır. Buna göre 1832-1836 yılları arasında isimlerinden bahsedilmeden Uşak ve Banaz'da bulunan 33 adet zaviye vakfı gelirlerinden toplam 3.565,5 Guruş harc-ı muhasebe bedelinin hazineye gönderildiği görülmektedir (BOA, EV.d.10553: 2a).

EV.d. 15098 numaralı evkaf defterinde Kütahya Sancağı'na tabi İnönü, Eskişehir, Seyitgazi, Banaz ve Uşak kazaları ile Gireği ve Virancık nahiyelerinin 1269 [1852-1853] yılı muhasebe kayıtları yer almaktadır. Bu kayıtlara göre sahipsiz ve mahlûl hazine olarak Nefs-i Uşak'ta 100 Guruş gelire sahip Hafız İbrahim (Safa Dede), Uşak civarında 300 Guruş gelire sahip Kurt Baba zaviyesi ile Muharrem Şah karyesinde cami imamına şart koşulan 200 Guruş gelire sahip zaviye bulunmaktadır. Bu zaviyelerin toplam 600 Guruş gelirleri mahlûl hazine oldukları için Evkâf-ı Hümayun Hazinesi'ne gönderilmiştir (BOA, EV.d.15098: 4b).

Kütahya sancağına tabi Gediz, Simav, Eğrigöz, Uşak, Banaz, İnönü, Eskişehir'de bulunan zaviyelerin 1271 [1854-1855] senesine mahsuben görülen muhasebelerine göre, Uşak'taki Hacım Sultan zaviyesinin 16.500 Guruş geliri bulunmaktadır. Zaviye gelirin 5.500 Guruşu türbedarı ve mutasarrıfı Hacı Beyefendi'ye aittir. Harc-ı muhasebe bedeli olarak 2.000 Guruş Hazine-i Celile'ye gönderilmiştir. Ta'amiye (yiyecek) masrafı olarak ayrılan 3.000 Guruş ile vakıf fazlası olan 6.000 Guruş yerinde harcanmak üzere mutasarrıfları uhdesine bırakılmış, (BOA, EV.d.15498: 2a).

Kuruluşu Germiyanoglu I. Yakub Bey'e uzanan Hacım Sultan zaviyenin Şeyhi Hacım Sultan, 12 İmam neslinden Seyyid olup, Hoca Ahmed Yesevî'nin müridlerindedir ve Hacı Bektaş Velî ile

² Sultan Abdülmecid döneminde, 25 Mayıs 1840'da Hazain-i Âmire, Maliye Hazinesi ve Hazine-i Redif lağvedilerek bu hazinelere ait tüm gelir ve giderlerin yeni oluşturulan Hazine-i Celile-i Maliye'de birleştirilmesine karar verilmiştir. Hazine-i Celile-i Maliye'nin kurulmasından sonra Evkaf-ı Hümayun Hazinesi ve Ticaret Hazinesi gibi özel amaçlı ve nitelikli kurumların hesapları da bu hazineye aktarılmıştır (Ağar, 2007: 400).

birlikte Anadolu'ya gelmiştir. Kendisi için Bektaşî büyüklerinden ifadesinin kullanıldığı bilinmektedir. 1321 tarihli vakfiyede ilk şeyh olarak Eşşeyh Dedebali kaydedilmiştir. Genellikle şeyhlerin zaviyedar olarak görevlendirildikleri Hacım Sultan zaviyesinin zaviyedarlık görevini, 1804 yılında önce *evlâd-ı vâkıftanım* diyerek Derviş Mehmed'in üzerine aldığı, daha sonra da Seyyid Veli adında bir zatın *asil evlâdım* diyerek zaviyedarlık görevine sahip çıktığı bilinmektedir. Ancak Hacı Bektaşî Velî Asitanesi'nde görevli Şeyh Esseyyid Feyzullah Efendi'nin arzıyla bu kişiler zaviyedârlıktan azledilmişlerdir. Bu görev Şeyh Mehmed Halife bin Şeyh Mehmed'e tevcih edilmiştir (Öntuğ, 1998: 107-114). 1271 [1854-1855] yılında zaviyenin mutasarrıfları Ahmed, Mustafa, Mehmed ve üçte bir hissesine sahip olan türbedarı Hacı Beyefendi'dir (BOA, EV.d.15498: 2a).

6.2. Uşak Zaviye Vakıfları Müzayede İşlemleri (1859-1860)

Tekke ve zaviyelerin faaliyetlerinin yürütülmesinde vakıf sisteminin önemli bir rolü olmuştur. Bu nedenle bu kuruluşlar zaviye vakıfları olarak da anılırlar. Vakıf muhasebe kayıtları, vakıfların gelirlerinin şehirlerde han, hamam, dükkân, oda ve benzeri binaların kira akarlarından oluştuğunu göstermektedir. Köylerde ise vakıf gelirleri ziraatla uğraşan reyanın devlete ödemekle mükellef olduğu vergilerden oluşmuştur (Barkan, 1971: 114).

Osmanlı Devleti'nde kamu yararına kullanılmak üzere vakfedilmiş topraklar, kanunnameler ve vakfiyeler doğrultusunda vakıf yararı esas kabul edilerek işletilmişlerdir. Vakıflara ait mukataaların kısa süreli ve bir defaya mahsus kiraya verilmesi esas olduğu gibi duruma göre uzun süreli kiralamar da söz konusu olabilmıştır (Öztürk, 2006: 132).

Mukataalar üzerinde mahalli ayan ve eşrafın etkisini azaltıp merkezi otoriteyi hâkim kılmak amacıyla 1811-1839 yılları arasında merkezden tayin edilen vali, mütesellim ve voyvodalara iltizamlar verilmeye başlanmış, bazen de emanet yöntemi ile maaşlı devlet görevlileri tarafından idare edilmiştir. 19. yüzyıldan itibaren ise merkezi yönetim ve onun adına hareket edenler, iltizamları kontrolleri altında tutmaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti zaviye vakıflarının tarım arazilerine ait gelirleri de iltizam ve emanet yöntemiyle ihale ederek, yönetimini mültezimlere bırakmıştır (Genç, 2000: 154-158).

1276 [1859-1860] yılında Uşak ve Banaz'da bulunan vakıf ve zaviyelere ait tarım işletmeleri Kütahya sancağına tabi Etrafşehir, Tavşanlı, Altıntaş, Gireği, Virancık, Gümüş ve Eğrigöz nahiyeleri ile İnönü, Eskişehir, Seyidgazi, Gediz, Simav, Karacaşehir, Bilecik ve Söğüt kazaları ile birlikte mahallinde ve Kütahya'da ayrı ayrı düzenlenen müzayedeler ile ihale edilmiştir. Uşak'ta bulunan ve 61.370,5³ Guruş perakende bedeli olan, 29 vakıf ve zaviye için mahallinde müzayede düzenlenmiştir. Perakende bedele 1.027 Guruş 5 Para zam yapan Yüklüoğlu Ali Şevki, 62.398 Guruş bedel ve Yüklüoğlu Hacı İsmail kefaleti zaviye ve vakıfların gelirlerini uhdesine almıştır. Aynı vakıf ve zaviyelerin gelirleri Kütahya'da yapılan müzayedede 5.602 Guruş zamlı ve 68.000 Guruş bedel ile Hoca Estaban Kigork'a verilmiştir. Uşak'ta bulunan vakıf ve zaviyeler ile ilgili bilgiler Tablo 1'de gösterilmiştir (BOA, EV.d. 17119: 7b, 8a).

³ Zaviye vakıflarının perakende aşar bedelleri toplamı 61.362,5 Guruş olduğu halde Evkaf Defterine 61.370,5 Guruş olarak kaydedilmiştir.

Tablo 1. 1860 Yılında Uşak'ta İhale Edilen Zaviye Vakıfları

S. No	Bulunduğu Yer	Zaviye	Uhdesinde Bulunduran	Aşar Bedeli
1.	Uşak civarı	Kurt Baba Zaviyesi	Hacı Mehmed Efendi	240
2.	Çiftlik ve Süleymanlar Karyeleri	Hayran Baba Zaviyesi	Hacı Mehmed Efendi	7.000
3.	Burgaz karyesi	Safa Dede Zaviyesi	Hacı Mehmed Efendi	260
4.	Muharremşah Karyesi	Mescid-i Şerif Vakfı	Hacı Mehmed Efendi	1.100
5.	Akkilise Karyesi	Ziyaretçi Zaviyesi	Hacı Mehmed Efendi	830
6.	Çarık Karyesi	Yakup Çiftliği Zaviyesi	Maraki Efendi	95
7.	Halifeler Karyesi	Şeyh Yusuf Zaviyesi	Halil Hafızoğlu	1.700
8.	Kara Hasan Karyesi	Seyid Çiftliği Zaviyesi	Hacı Kara Veli	320
9.	Halifeler Karyesi	Seydi Zaviyesi	Halil Hafızoğlu	300
10.	Akkilise Karyesi	Muhyiddin Zaviyesi	Hacı Mustafa Ağa	1.800
11.	Kürt Karyesi	Şeyh Mezid Zaviyesi	Hacı Mehmed Efendi	190
12.	Beşler Karyesi	Şeyh Hasan Zaviyesi	Beşenik Hasan	230
13.	Karlık Karyesi	Emir Çiftliği	Hacı Mustafa Ağa	500
14.	Güce Karyesi	İnegâzi Zaviyesi	Hacı Mehmed Efendi	315
15.	Koyunbeyli Karyesi	Mebad Mezrası	Öksüzöğlü Ahmed Efendi	3.500
16.	Hocalar Karyesi	Şeyh Ayvaz Zaviyesi	Süleyman Çavuş	187,5
17.	Dağyenice Karyesi	Mezra	Müftioğlu	265
18.	Ogan Karyesi	Şeyh Ayvaz Zaviyesi	Beşenik Hasan	1.700
19.	Burgaz Karyesi	Şeyh Bayezid Zaviyesi	Hacı Mehmed Efendi	75
20.	Hasanlar Karyesi	Şeyh Yusuf Zaviyesi	Halil Hafız	15
21.	Susuz Viran Karyesi	Saraycık Zaviyesi	Hacı Kara Veli	220
22.	Nefs-i Uşak	Ahi Baba Zaviyesi	İşbahoğlu Hacı Mehmed	1.400
23.	Uşak civarı	Sarı Dede Zaviyesi	Beşenik Hasan	175
24.	Çarık Karyesi	İmam Zaviyesi	Mahmudoğlu Mehmed	950
25.	Hacı Kadem Karyesi	Hacı Kadem Zaviyesi	Yüklüoğlu Hacı Ali Ağa	3.125
26.	Turaklı Karyesi	Cami Vakfı	Hoca Demit	150
27.	Kâfir Viran Karyesi	Lütfullah Çiftliği Zaviyesi	Şerifoğlu Hacı Osman	500
28.	Uşak civarı	Toklu Çiftliği Vakfı	Hacı Mehmed Efendi	220
29.	Hacım Karyesi	Hacım Sultan Zaviyesi	Yüklüoğlu Hacı Ali Ağa	34.000

Yekûn: 61.370,5 [61.362,5]

1860 yılında perakende müzayede bedeli 61.370,5 Guruş olan Uşak'taki vakıf ve zaviyelerin toptan ihalesi neticesinde aşar bedelleri % 11 oranında artmıştır. 29 vakıf ve zaviyeden 21'i zaviye vakfı, 5'i zaviyelere ait çiftlik, 2'si mezra ve 2'si de cami vakfıdır. Bunlardan 4'ü Uşak ve civarında yer alırken diğerleri köylerde bulunmaktadır.

Müzayede öncesinde Hacı Mehmed Efendi 10.230 aşar bedeline sahip 9 zaviye vakfının mutasarrıfıdır. Yüklüoğlu Ali Ağa'nın uhdesinde bulundurduğu iki zaviye vakfının aşar bedeli ise toplam 37.125 Guruş olarak gerçekleşmiştir. Buna göre Uşak'ta bulunan 29 vakıf ve zaviyenin aşar gelirlerinin yaklaşık % 61'ini Yüklüoğlu Ali Ağa kontrol etmektedir. Mahalli müzayedede vakıf gelirlerine Yüklüoğlu Ali Şevki'nin sahip olması ve kefilinin de Yüklüoğlu İsmail olması 1860 yılında Uşak'da Yüklüoğulları ailesinin varlıklı ve güçlü bir konumda olduklarını göstermektedir. Kütahya'da yapılan müzayede neticesinde ise vakıf ve zaviyelerin aşar bedelleri Hoca Esteban Kigork'un uhdesine verilmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'nde iltizam usulü ile mukataaların ihale edilmesinde Müslim-Gayrimüslim ayrımının olmadığını göstermektedir. Aşar bedelleri mahallinde ya da sancak merkezinde toptan ihale edilirken, ihaleyi kazananların kefil göstermeleri devletin alacaklarını güvence altına alması açısından dikkatli davrandığına işaret etmektedir. Aynı defterde ihale edilen Etrafşehir, Tavşanlı, Altıntaş, Eğrigöz, İnönü, Banaz, Seyidgazi, Gediz ve Simav zaviye

vakıflarında ihaleyi kazananlar da kefil göstermişlerdir. Kefiller genellikle o yörede bulunan itibarlı ve varlıklı kişiler arasından seçilmektedir (BOA, EV. d. 17119: 1b-10a).

Ahiler Anadolu'nun pek çok yerinde vakıflar kurarak Ahilik teşkilatını yaşatmışlardır. Özellikle Ahi öncülerinin kurdukları vakıflara Ahi Baba Vakfı adı verilmiştir. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bulunan Ahi Baba zaviyelerinin bir örneği de Uşak'a bulunmaktadır. EV.d. MH.d. 15658 Numaralı Defterde Ahi Baba zaviyesi aynı zamanda Şeyh Hasan zaviyesi olarak da kaydedilmiştir (Kala, 2012: 50-51). 1860 tarihli ve EV. d. 17119 numaralı defterde ise Ahi Baba Zaviyesi ile Şeyh Hasan Zaviyeleri ayrı ayrı gösterilmiştir (BOA, EV. d. 17119: 7b). Nefs-i Uşak'ta bulunduğu kaydedilen Ahi Baba zaviyesinin, hangi tarihte ve kim tarafından kurulduğu bilinmemektedir. Zaviyenin 1251 [1835-1836] yılında tevliyetini Hacı Şeyh Efendi yürütmekteydi. Gelirleri arpa, buğday ve burçaktan alınan vergilerden oluşan zaviyenin, gider kalemleri arasında misafirlerin iâşesi ve diğer harcamalar yer alıyordu (Öntüğ, 2014: 45). 1276 [1860] yılında İşbahoğlu Hacı Mehmed uhdesinde bulunan zaviyenin 1.400 Guruş geliri vardı (BOA, EV. d. 17119: 8a). 1279 [1862-1863] yılında Hacı Hüseyin'in mutasarrıfı olduğu zaviyenin 1.312 Guruş olan aşar bedelinin 360 Guruşu vazife gideri olarak harcanmış, geriye kalan 952 Guruş ise yiyecek için kullanılmıştır (BOA, EV.d. 18215: 5a).

Akkilise karyesinde bulunan Ziyaretçi zaviyesinin de bir Ahi zaviyesi olduğu ve kurucusunun ya da kurulduğu yerin adını aldığı tahmin edilmektedir. Ziyaretçi Hüsameddin adıyla da bilinmekte olan zaviyenin 15. yüzyılın ikinci yarısında Ziyaretçioğlu neslinden Şeyh Sinan'ın tasarrufunda olduğu bilinmektedir. 1530'da ise zaviye Şeyh Lütfi'nin tasarrufunda bulunmaktadır. 18. yüzyılda bu zaviyenin şeyhleri aynı zamanda Uşak Hacı Murad Camisinin imamlığını da yürütmüşlerdir (Öntüğ, 2014: 210). 1860 yılında ise zaviye Hacı Mehmed Efendi uhdesinde olup, 830 Guruş gelire sahiptir (BOA, EV.d.17119: 7b). Uşak'ta bunların dışında 19. yüzyıl öncesine ait kayıtlarda Ahi Gasasız, Ahi Hoca ve Ahi Mehmed zaviyeleri de bulunmaktadır (Öntüğ, 2014: 103, 109, 133).

Türkler, İranlılar ve Berberiler tarafından ata anlamında kullanılan bir kelime olan Baba, tasavvuf terimi olarak Selçuklular döneminden itibaren kullanılmıştır. İran'da, Anadolu'da ve Rumeli'de Baba lakabını taşıyan pek çok şeyh ve sufi bulunmaktadır. Türkler arasında yaygın bir tarikat olan Yesevîlik'te de ata kelimesi ile eşanlamlı olarak baba kelimesi kullanılmıştır (Köprülü 2005: 141-142). Bu zaviyelerin genellikle Kalenderî ve Bektaşî tarikatlarına mensup oldukları bilinmektedir (Özen, 1999: 274). 1276 [1860] yılında Uşak ve köylerinde Kurt Baba, Hayran Baba, Safa Dede, Sarı Dede Zaviyeleri ile Banaz'da Ali Baba ve Koçak Dede zaviyelerinin bulunduğu görülmektedir (BOA, EV.d. 17119: 6-a,7b-8a). Uşak'ta Akkilise karyesinde bulunan Muhyiddin zaviyesi vakfı Germiyanogulları dönemine ait olup 16. yüzyılda gelir kaynakları arasında, 20 dönümü bağ olmak üzere, 400 dönüm arazisi bulunuyordu (Türkel 2017: 23) 1860 yılında Hacı Mustafa Ağa uhdesinde bulunan zaviyenin 1.800 Guruş geliri vardı (BOA, EV.d. 17119: 8a).

6.3. Uşak Zaviye Vakıfları Muhasebe İşlemleri (1862-1863)

Kütahya sancağı dâhilinde bulunan zaviye vakıflarının 22 Ramazan 1279- 30 Cemaziyelevvel 1280 [13 Mart-12 Kasım 1863] tarihleri arasına ait muhasebeleri, mutasarrıfları ile görülerek hazırlanan muhasebe defterleri Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne gönderilmiştir. Bu defterde yer alan ve muhasebeleri görülen Uşak zaviye vakıflarının gelir-giderleri Tablo 2'de gösterilmiştir (EV.d. 18215).

Tablo 2. 1279 [1862-1863] Yılında Uşak'ta Bulunan Zaviye Vakıfları

Karye	Zaviye	Mutasaaruf	Gelir	Harcama	Fazla
Muharrem Şah	Mescid-i Şerif Vakfı	Hacı Mustafa Efendi	1.000	Bervechi hasbi	
Çarık	Yakub Çiftliği Zaviyesi	Ayşe	137	120 vazife 6,15 mahlûl hisse 3,16 maaş 0,34 harcı muhasebe	6,15
Halifeler	Şeyh Yusuf Zaviyesi	İbrahim	1.558	360 vazife 1.198 ta'âmiye	00
Karahasan	Sir Çiftliği Zaviyesi	Mehmed	312	120 vazife 38,16 maaş 9,24 harcı muhasebe	144
Akkilise	Muhyiddin Zaviyesi	Mehmed	1.700	360 vazife 950 ta'âmiye 78 maaş 19,20 harcı muhasebe	292,20
Hocalar	Şeyh Ayvaz Zaviyesi	Niyazi Efendi	178	120 vazife 11,24 maaş 20,36 harcı muhasebe	43,20
Dağ Yenicesi	Vakıf mezrası	Niyazi Efendi	235	120 vazife 115 23 maaş 5,30 harcı muhasebe	86,10
Ogan	Şeyh Ayvaz Zaviyesi	Niyazi Efendi	1.525	120 vazife 1080 masaruf 45 maaş 11,10 harcı muhasebe	268,30
Bulgaz	Şeyh Bâyezid Zaviyesi	Hafız	61	36 vazife 5,16 maaş 1.14 harcı muhasebe	18,10
Nefs-i Uşak	Ahi Baba Zaviyesi	Hacı Hüseyin	1.312	360 vazife 952 ta'âmiye	00
Hacı Kadem	Hacı Kadem Zaviyesi	Mustafa	3.675	360 vazife 3.315 ta'âmiye	00
Kafirviran	Lütfullah Efendi Çiftliği	Mehmed	531	120 vazife 350 ta'âmiye 12,8 maaş 3,2 harcı muhasebe	45,30
Yekûn			12.224	1.000-Bervechi Hasbi 2.196 Vazife 7.845 Ta'amiye 271,20 Maaş- Harc 6,15 Mahlûl Hazine	905,35

1279 [1862-1863] yılında Uşak'ta bir mescid-i şerif vakfı, üç zaviye çiftliği, bir vakıf mezrası ve yedi zaviye vakfı olmak üzere, toplam 12 ayrı zaviye vakfının aşar gelirleri toplamı 12.224 Guruş olmuştur. Bu gelirlerden mescid-i şerif vakfına ait 1.000 Guruş vakfın hizmetleri Allah rızası için yerine getirildiğinden makbuz karşılığı zaviyedarı Hacı Mustafa Efendi'ye bırakılmıştır. Zaviyelerin muayyen vazifeleri karşılığı olarak toplam 2.196 Guruş her bir vakfın zaviyedarına verilmiştir. Şeyh Yusuf zaviyesi, Muhyiddin, Ahi Baba, Hacı Kadem zaviyeleri ve Lütfullah Efendi Çiftliği'nin ta'amiye masrafı olarak toplam 7.845 Guruş bu zaviyelerin mutasarrıflarına teslim edilmiştir. Zaviye

vakıflarının maaş ve harc-ı muhasebe gideri olarak 271,20 Guruş ve Yakup Çiftliği zaviyesinin mahlûl hisse bedeli 6,15 Guruştan oluşan toplam 277,35 Guruş Evkâf-ı Hümayun Hazinesi'ne gönderilmiştir. Bu harcamalardan sonra zaviye vakıflarının toplam 905,35 Guruş fazlası kalmıştır (BOA, EV.d. 8215: 4b-5a).

7. BANAZ ZAVİYE VAKIFLARI

16. yüzyıl sonlarında Banaz'da bulunan vakıfların önemli bir kısmı Gedik Ahmed Paşa'nın Afyonkarahisar'daki imareti için yaptırdığı zaviye vakıflarından oluşmuştur. Bunların dışında evlatlık ve hayır sahipleri tarafından yaptırılan vakıflar da bulunmaktadır. 16. yüzyılda Banaz'da bulunan zaviye vakıfları şunlardır: Kara Abdal zaviyesi Germiyanogulları döneminde kurulmuştur. Ahmed Fakih zaviyesi kadim vakıflardandır. Şeyh Mehmed, Dervid Ahmed, Mu'tak-ı Can Paşa, Şeyh Hamza, Şeyh Sandık, Şeyh Akyüz, Şeyh İlyas, Doğan, Halife, Belziyaret, Şeyh Abdullah zaviye vakıfları ise ulema tarafından kurulmuşlardır (Türkel, 2017: 120, 121, 128, 129).

7.1. Banaz Zaviye Vakıfları Muhasebe İşlemleri (1832-1854)

1269 [1852-53] yılında Banaz kazasında tamamı sahipsiz ve mahlûl hazine olmak üzere 8 zaviye vakfı yer almaktadır. Bunlardan üçü Gedikler karyesinde diğerleri ise Derbent, Emraz, Kızılca Söğüt, Hallaçlar ve Bahadır karyelerindedir. Zaviyeler ve gelirleri Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Banaz Kazası 1852-1853 Yılı Zaviye Vakıfları

Bulunduğu Yer	Zaviye	Gelir
Gedikler	Sürmecik Zaviyesi	270
Gedikler	Gedik Yusuf Zaviyesi	230
Gedikler	İnecik Zaviyesi	100
Derbent	Şeyh Hıdır Zaviyesi	750
Emraz	Şeyh Hamza (Şeyhoğlu Halil Efendi) Zaviyesi	350
Kızılca Söğüt	Hatun Tekye Zaviyesi	250
Hallaçlar	Kara Abdâl Zaviyesi Çiftliği	500
Bahadır	Gedikkaya Zaviyesi	50
Yekûn		2.500

1852-1853 yıllarında Banaz kazasında bulunan zaviye vakıflarının gelirleri 50-750 Guruş arasında değişmekte olup, toplam aşar bedeli 2.500 Guruş olarak gerçekleşmiştir. Zaviyelerin gelirleri mahlûl hazine olduğu için Evkâf-ı Hümayun Nezaretine gönderilmiştir (BOA, EV.d.15098: 3b-4b).

Banaz kazasında 1271 [1853-1854] yılında Çiftlik ve Oturak karyelerinde bulunan Şeyh Sadık zaviyesinin mutasarrıfı Mestan Efendi olup, toplam aşar bedeli 1.400 Guruş olarak gerçekleşmiştir. Bu gelirin harc-ı muhasebe bedeli olan 350 Guruşu Evkaf-ı Hümayun Hazinesi'ne gönderilmiştir. 1.050 Guruş vakıf fazlası mutasarrıfına bırakılmıştır (BOA, EV.d.15498: 2a).

7.2. Banaz Zaviye Vakıfları Müzayede İşlemleri (1859-1860)

1276 [1860] yılında Banaz kazasında bulunan 18 zaviye vakfı ve bir mezranın aşar bedellerinin müzayede işlemleri gerçekleştirilmiştir. Müzayede defterinde zaviyelerin kimlerin uhdesinde bulunduğu ile ilgili herhangi bir kaydın yer almaması, bu tarih öncesinde talipleri olmadığı için emanet usulü ile işletildiklerine işaret etmektedir. Banaz'da bulunan mahallinde ve Kütahya'da ayrı ayrı ihale edilerek toptan talibine verilen zaviye vakıfları Tablo 4'te gösterilmiştir (BOA, EV.d. 17119: 5b-6a).

Tablo 4. 1276 [1860] Yılında Banaz'da İhale Edilen Zaviye Vakıfları

S.No	Bulunduğu Yer	Zaviye	Aşar
1.	Gedikler Karyesi	Sürmecik Zaviyesi	365
2.	Gedikler Karyesi	Gedik Yusuf Zaviyesi	345
3.	Gedikler Karyesi	İncik Zaviyesi	500
4.	Derbend ve Kızılhisar Karyeleri	Şeyh Hıdır Zaviyesi	1.730
5.	Bahadır Karyesi	Gedik Kaya Zaviyesi	140
6.	Emraz Karyesi	Şeyh Hamza Zaviyesi	280
7.	Kızılca Söğüt Karyesi	Hatun Tekye Zaviyesi	375
8.	Hallaçlar Karyesi	Kara Abdâl Zaviyesi	400
9.	Kaplangı Karyesi	Şeyh Koca Zaviyesi	1.035
10.	Susuz ve Öksüz Karyeleri	Şeyh Sadık Zaviyesi	195
11.	Dumanlar Karyesi	Ahi Baba Zaviyesi	230
12.	Öksüz Karyesi	Hatun Tekye Zaviyesi	240
13.	Gümele Karyesi	Erceş Veliyyüddin Zaviyesi	345
14.	Banaz Karyesi	Balam Mezrası	230
15.	Emed Karyesi	Gidvan Zaviyesi	460
16.	Kızılca Söğüt Karyesi	Şeyh Hasan Zaviyesi	240
17.	Kızılca Söğüt Karyesi	Koçak Dede Zaviyesi	235
18.	Kızılca Söğüt Karyesi	Şeyh Muallim Zaviyesi	235
19.	Oturak, Çiftlik ve Dumlupınar Karyeleri	Belziyareti Zaviyeleri	5.000
		Yekûn	12.580

Mahallinde yapılan müzayedede perakende ihale bedeli olarak belirlenen 12.580 Guruşa, 2.420 Guruş zam yapan Terzioğlu Halil Ağa, Mustafa Ağa kefaleti ve 15.000 Guruş bedel ile zaviyelerin toptan aşar gelirlerini tasarruf hakkını kazanmıştır. Fakat Kütahya müzayedesinde 15.000 Guruşa, 2.000 Guruş zam yapan Hacı Şerif Mehmed Efendi, Sarı Osman'ın kefaletiyle 17.000 Guruşa zaviyelerin aşar bedellerinin tasarruf hakkına sahip olmuştur. Aynı sene Seyitgazi, Bilecik, Söğüt ve Banaz kazası ile Etrafşehir, Tavşanlı ve Altıntaş nahiyelerinde bulunan zaviye vakıflarının aşar bedelleri, toptan 190.000 Guruşa Ruşen Efendi-zâde Sadık Efendi kefaleti ile Kara Ağa-zâde Ömer Efendi uhdesinde karar kılındığı için, Banaz'da bulunan zaviyelerin aşar bedellerinin tasarruf hakkı da kendisine geçmiştir. 1860 yılında Kütahya'da yapılan müzayedede 17.000 Guruş bedel ile ihale edilen Banaz'daki 19 zaviye vakfının aşar bedeli, bir önceki döneme göre % 35 oranında artmıştır (BOA, EV.17119: 5b, 6a, 9b).

Banaz'da Gedikler karyesinde akarları bulunan Sürmecik, Gedik Yusuf ve İncik zaviyelerinin aşar gelirleri toplam aşar bedeli 1.210 Guruş olmuştur. Kızılca Söğüt karyesinde akarları olan Hatun Tekye, Şeyh Hasan, Koçak Dede ve Şeyh Muallim zaviyelerinin gelirleri ise 1.085 Guruştur. Oturak, Çiftlik ve Dumlupınar karyelerinde bulunan Belziyareti zaviyelerinin aşar bedeli 5.000 Guruştur. Diğer zaviyelerin gelirleri ise 140-1.730 Guruş arasında değişmektedir.

Ne zaman ve kim tarafından kurulduğu bilinmeyen Banaz-Dumanlar karyesinde bulunan Ahi Baba zaviyesinin 1860 yılında 230 Guruş geliri vardır (BOA, EV.d. 17119: 6a). 1862-1863 yıllarında 274 Guruş gelire sahip olan zaviye mahlûl hazine olduğu için bu geliri Hazine-i Celile'ye gönderilmiştir (BOA, EV.d.18215: 4a). 1866 yılında tevliyet ve zaviyedarlığı Mehmed Şakir'in vefatı üzerine Ders-i Amm'dan Seyyid Ali Efendi uhdesine geçen zaviye günümüze ulaşmamıştır (Öntuğ 2014: 45).

7.3. Banaz Zaviye Vakıfları Muhasebe İşlemleri (1862-1863)

1279 [1862-1863] yılında Banaz'da bulunan Balam mezrası ile Ahi Baba, Veliyyüddin, Şeyh Hasan, Şeyh Koca ve Şeyh Muallim zaviyelerinin muhasebeleri mutasarrıflarıyla görülmüştür. Muhasebeleri görülen zaviyelerin gelir ve giderleri Tablo 5'te gösterilmiştir (EV.d. 18215).

Tablo 5. 1279 [1862-1863] Yılında Banaz'da Bulunan Zaviye Vakıfları

Karye	Zaviye	Mutasarrıf	Gelir	Harcama	Fazla
Dumanlar	Ahi Baba zaviyesi		274	Mahlûl hazine	-
Gümele ve Erçeş	Veliyüddin zaviyesi	Hacı Mustafa Efendi	433	120 vazife 62,24 maaş 15,26harcı muhasebe	234,30
Nefs-i Banaz	Balam mezrası	Abdurrahman Efendi	312	120 vazife 38,16 maaş 9,24 harcı muhasebe	144
Kızılca Söğüt	Şeyh Hasan zaviyesi	Ahmed ve Mehmed	320	120 vazife 200 [masraf]	00
Kaplangı	Şeyh Koca zaviyesi	Mustafa	1.243	240 vazife 850 masraf 57,15 mahlûl hisse 30,24 maaş 7,26 harcı muhasebe	57,15 Fazla
Kızılca Söğüt	Şeyh Mu'allim zaviyesi	Ali	280	120 vazife 160 masraf	00
Yekûn			2.862	720 vazife 1.210 masraf 173,20 maaş-harc 331,15 mahlûl hisse	427,05

Banaz'da bulunan ve 1279 [1860] yılında muhasebeleri görülen, 6 zaviye vakfının toplam aşar bedelleri 2.862 Guruş olarak gerçekleşmiştir. Ahi Baba zaviyesinin 274 Guruş geliri ile Şeyh Koca zaviyesinin 57.15 Guruş mahlûl hazine hissesinden oluşan toplam 331.15 Guruş Hazine-i Celile'ye aktarılmıştır. Ahi Baba zaviyesinin gelirlerinin tamamı mahlûl hazine olduğu için doğrudan Evkaf-ı Hümayun Nezareti tarafından idare edilirken, Şeyh Koca zaviyesinde bulunan mahlûl hisse dışında kalan gelirler mutasarrıf Mustafa uhdesindedir. Şeyh Koca zaviyesinde 240 Guruş, diğerlerinde 120 Guruştan olmak üzere toplam 720 Guruş vazife gideri olarak kaydedilmiştir. Şeyh Hasan zaviyesinin 200 Guruş, Şeyh Koca zaviyesinin 850 Guruş ve Şeyh Muallim zaviyesinin 160 Guruş olmak üzere toplam 1.210 Guruş geliri zaviyelerin masraflarına ayrılmıştır. Zaviye vakıflarının 427,5 Guruş fazlası oluşmuştur. Vazife giderleri, masraflar ve vakıf fazlasından oluşan toplam 2.357,5 Guruş, makbuz karşılığında zaviyelerin mutasarrıflarına teslim edilmiştir. Mutasarrıflar tarafından idare edilen zaviyelerde maaş ve harcı muhasebe giderlerinden oluşan 173,5 Guruş ve mahlûl hazine bedellerinden oluşan 331,15 Guruş ile birlikte, hazineye aktarılan toplam meblağ 504,35 Guruş olmuştur (BOA, EV.d. 18215: 4a).

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde vakıf ve zaviyeler birer sivil toplum kuruluşu olarak eğitim, sağlık, belediyeçilik, ulaşım ve din alanında pek çok faaliyetler yürütmüşlerdir. Aynı zamanda istihdam sağlayan kuruluşlar olmuşlardır. Bu faaliyetleri yürütürken genellikle devlet yönetimi ile çatışma halinde değil, uyumlu çalışmayı tercih etmişlerdir. Devlet adamları da çeşitli tarikatlara mensup olmakla birlikte, tarikatlar arasında ayırım yapmamaya özen göstermişlerdir. Tekke ve zaviyeler faaliyetlerini yürütürken 19. yüzyıla kadar merkezi idareden bağımsız hareket etmişlerdir (Koyunoğlu, 2017: 98-108).

19. yüzyılda Kütahya sancağına tabi Uşak ve Banaz kazalarında bulunan ve geçmişi, yörenin ilk Türk hâkimiyetine geçtiği döneme kadar uzanan tekke ve zaviye geleneğinin, tekke ve zaviyelerin resmen kapatıldığı 1925 yılına kadar varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Vakıf

işletmeleri olarak faaliyet gösteren tekke ve zaviyeler, 1826 yılında Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulması ile birlikte merkezden daha sıkı bir şekilde denetlenmiştir. Bu tarihten sonra tekke ve zaviyelerin gelirlerinden vazifelilerin maaşlarını ve muhasebe giderlerini karşılamak üzere, merkezde bulunan mürettebat hazinesine para aktarılmaya başlanmıştır. Bu uygulama ile birlikte vakıf görevlileri adeta devletin maaşlı memurları gibi olmuştur. EV.d. 10553 numaralı muhasebe defterindeki kayıtlara göre 1831-1836 yılları arasında Uşak ve Banaz kazalarında bulunan 33 zaviye vakfının gelirlerinden maaş ve harc-ı muhasebe bedeli olarak Evkaf-ı Hümayun Nezareti Hazinesi'ne para aktarılmıştır.

EV.d. 15098 Numaralı Evkaf Defterine, göre 1852-1853 yıllarında Uşak ve çevresinde bulunan Kurt Baba, Hafız İbrahim (Safa Dede) ve Muharrem Şah Cami imamına meşrut olan zaviyelerin mutasarrıfları vefat ettiği ya da talibi çıkmadığı için, mahlûl hazine olarak merkezden yönetilen zaviye vakıfları arasında yer almıştır. Aynı defterde Banaz kazası karyelerinde bulunan toplam 2.500 Guruş gelire sahip 8 zaviyenin tamamı mahlûl hazinedir. Uşak ve Banaz'da bu dönemde zaviye vakıflarının taliplerinin olmaması, gelirlerinin az olması sebebiyle tasarruf sahiplerinin buralara ilgi göstermediğini ortaya koymaktadır.

EV.d. 15498 Numaralı muhasebe defterinde 1854-1855 yıllarında Uşak'ta bulunan Hacım Sultan ve Banaz'da bulunan Şeyh Sadık zaviye vakıfları ile ilgili kayıt yer almıştır. Bu dönemde Hacım Sultan zaviyesinin tek başına gelirleri 16.000 Guruş olarak gerçekleşmiştir. Germiyanogulları dönemine kadar uzanan zaviye vakfının gelirlerinin yüksek olması, bu gelirleri tasarruf etmek isteyen bazı kişilerin *evlâd-ı vakıftanım* diyerek hak iddia etmesine yol açmıştır. Hacı Bektaşî Veli Asitanesi'nde görevli Esseyyid Feyzullah Efendi'nin bu kişilere engel olmak için girişimlerde bulunması, Hacım Sultan zaviyesinin Bektaşî Tarikatı ile bağlantılı olduğunu göstermektedir.

Vakıfların ve dolayısıyla zaviye vakıflarının Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin denetimi altına alınması ile birlikte aşar bedelleri, iltizam usulüne uygun olarak, mahallinde ve sancak merkezi olan Kütahya'da düzenlenen müzayedelerle ihale edilmişlerdir. EV.d. 17119 numaralı defterde 1860 tarihinde Kütahya sancağına tabi kaza ve nahiyelerin müzayede işlemlerine ilişkin kayıtlar bulunmaktadır. Bu kayıtlara göre Uşak ve çevresinde 61.362,5 Guruş bedel ile ihaleye çıkılan toplam 29 zaviye vakfının gelirlerinde % 11 oranında artış yapılarak 68.000 Guruş bedel ile Hoca Esteban Kigork isimli bir gayrimüslim uhdesine verilmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'nde dinî kurumlara gelir getiren akarların tasarruf hakkının kullanımında din ve mezhep ayrımı yapılmadığını göstermesi açısından önemlidir. 1860 yılı müzayede öncesi Uşak'ta zaviye vakıfları aşar gelirlerinin % 61'inin Yüklüoğlu Ali Ağa tarafından tasarruf edilmesi yörede itibarlı ve varlıklı bir kişi olduğunu göstermektedir. Uşak'ta Ahiler tarafından kurulan zaviye vakıflarının bulunması, ahilik geleneğinin devam ettiğini göstermektedir. Ayrıca Kalenderî ve Bektaşî tarikatlarının geleneklerini yansıtan dede, baba ünvanlı zaviye vakıfları örneklerine Uşak ve Banaz'da rastlamak mümkündür.

EV.d. 18215 Numaralı defterde yer alan 1862-1863 yıllarına ait muhasebe kayıtları, Uşak ve Banaz'da bulunan zaviye vakıflarının mali durumlarını göstermesi açısından önemlidir. 1852-1860 yılları arasında Uşak ve Banaz'da bulunan zaviye vakıfları mahlûl hazine iken, 1862-1863 yılı muhasebe kayıtlarında Uşak'ta bulunan 12 ayrı zaviyenin gelirlerinin tamamı mutasarrıflar tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Banaz'da bulunan zaviye vakıfları içerisinde, sadece Ahi Baba zaviyesi mahlûl hazinedir. Bu dönemde zaviye vakıflarının vazife, maaş ve harc-ı muhasebe giderleri dışında sadece Uşak'ta 7.845 Guruş yiyecek harcaması kaydedilmiş olması din ve sosyal yardımlaşma dışında diğer alanlarda faaliyetlerin sınırlı olduğunu göstermektedir.

Halvetiyye Tarikatının Şabaniyye koluna mensup Şeyh Yamalızâde Ali Rıza Efendi Uşak'ta faaliyet göstermiş fakat seçici davranarak sınırlı sayıda derviş kabul etmiştir. Millî mücadele döneminde Uşak ve çevresinde Mustafa Kemal tarafından malî işlerle görevlendirilen Yusuf Ziya Bey'in şeyhi olan Yamalızâde, Cumhuriyet dönemi ile birlikte tekke ve zaviyelerin kapatılması

üzerine *ululemre riayeti Hakk'ın emrine riayet* olarak kabul ettiği için sadece müntesipleri ile temas etmiştir. Aynı zamanda Uşak'ta radyo alan ilk kişi olduğundan Radyolu Şeyh olarak ta bilinmektedir. 1939 yılında vefat edince yerine Yakupzâde Hafız Mustafa Özyürek geçmiştir (Ceyhan 2018: 760).

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri:

Osmanlı Arşivi (BOA: EV.d.): 10553; 15098; 15498; 16669; 17119; 18215.

Araştırma Eserler:

- Ağar, S. (2007). Geçmişten Bugüne Mali İdare. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (73): 372-432.
- Akyıldız, A. (2018). *Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856)*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Aydın, B. (2003). Meclis-i Meşâyih. *İslâm Ansiklopedisi*. (28): 247-248. Ankara: TDV Yayınları.
- Ballar, S. (2018). *Vakıflar Sözlüğü*, İstanbul: Der Yayınları.
- Barkan Ö. L. (1971). Süleymaniye Camii ve İmaret Tesislerine Ait Yıllık bir Muhasebe Bilançosu 993-994 (1585-1586), *Vakıflar Dergisi*, (9): 109-161.
- Ceyhan, S. (2018). Tarikat ve Tekke Kavramına Dair, *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, (Ed. Semih Ceyhan), 27-53, İstanbul: İSAM Yayınları.
- Ceyhan, S. (2018). Halvetiyye, *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, (Ed. Semih Ceyhan), 695-778, İstanbul: İSAM Yayınları.
- Genç, M. (2000). İltizam, *İslâm Ansiklopedisi*, (22): 154-158, İstanbul: TDV Yayınları.
- Gürsoy, E (2016). Uşak'taki Tarihi Evlerde Çıkmalar, *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (2): 349-361.
- Kala, A. (2012). *Debbağlıktan Dericiliğe İstanbul Merkezli Deri Sektörünün Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kara, M. (2019). *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kazıcı, Z. (2019). *Osmanlı'da Vakıf Medeniyeti*, İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Kazıcı, Z. (2020). *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Koyunoğlu, H.H. (2017). Osmanlı'dan Günümüze Vakıfların Sivil Topluma Katkısı, *Vakıf Medeniyeti ve Sivil Toplum Sempozyumu-Bildiriler*, (F. Başar, Haz.) Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara: 93-108.
- Köprülü M. F. (2005). *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Maden, F. (2020). *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mustafa Nuri Paşa, (1992). *Netayicü'l-Vukuat*, (Neşet Çağatay Haz). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Osmânzâde Hüseyin Vassaf, (2006). *Sefîne-i Evliyâ*, (1-5) (Haz: Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Öngören, R. (2011). Tarikat, *İslam Ansiklopedisi*, (40):95-105. İstanbul: TDV Yayınları.
- Öngören, R. (2018). Osmanlı Türkiye'sinde Tarikatlar, *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*. (Ed. Semih Ceyhan) 55-94. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Öntuğ M. M. (1998). Uşak'ta Hacım Sultan Zaviyesi ve Vakfiyesi, *Afyon Kocatepe Üni. Sosyal Bilimler Dergisi*, (1):107-122.
- Öntuğ, M. M. (Aralık 2001). Osmanlı'dan Cumhuriyete Banaz, *Afyon Kocatepe Üni. Sosyal Bilimler Dergisi*, III, (2): 41-55.
- Öntuğ, M. M. (2014). Ahi Baba Zaviyesi (Banaz), *Ahilik Ansiklopedisi*, Ankara.

- Özen, K. (1999). Sivas Divriği Yöresindeki Bektaşî Tekkeleri (16yy-20yy). *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri*, 22-24 Ekim 1988, Ankara: 273-284.
- Özer, E. (2007). *Osmanlı'da Tekke ve Tarikat Islahatları-II. Mahmud Dönemi ve Sonrası- Atatürk Üni. Sos. Bil. Ens. (Basılmamış Doktora Tezi)*, Erzurum.
- Özdeğer, M. (2012). Uşak, *İslâm Ansiklopedisi*, 42: 222-226. İstanbul: TDV Yayınları :
- Özsaray, A. T. (2018). *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)*. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üni. Sos. Bil. Ens. (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul.
- Öztürk, N. (1995). *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara: TDV Yayınları.
- Öztürk N. (2006). Mukataalı Vakıf, *İslâm Ansiklopedisi*, (31):132-134. İstanbul: TDV Yayınları.
- Tuncel, M. (2012). Uşak, *İslâm Ansiklopedisi*, 42: 226-227. İstanbul: TDV Yayınları.
- Tutsak, S. (1994). Uşak Kazasında Mülki Taksimatın Gelişimi, *Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Tarih İncelemeleri Dergisi (TİD)*, 9 (1): 309-325.
- Türkel, E. (2017). *16. Yüzyıl Sonlarında Kütahya Sancağı Vakıfları (Emet, Denizli, Uşak, Burdur)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilecik, Şeyh Edebali Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Varlık, M. Ç. (1980). *16. Yüzyılda Kütahya Sancağı*, (Basılmamış Doçentlik Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi
- Varlık, M. Ç. (2002). Kütahya, *İslâm Ansiklopedisi*, (26): 580-584. Ankara: TDV Yayınları.
- Yazır, E. M. H. (2020). *Osmanlı Vakıf Hukukuna Giriş: Ahkâm-ı Evkâf*, Haz. Hamdi Çilingir, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Yediyıldız, B. (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu,

EKLER

Ek.A. Uşak Kazası Muhasebe Kayıtları (EV.d.18215:4b-5a.)

